

۲۲۲۹۹.۸
۲۲۲۹۹.۸
۲۲۲۹۹.۸

فرهنگ توضیحی تحلیل گفتمان

www.ketab.ir

مؤلفان

ژاله کهنمویی پور

(استاد دانشگاه تهران)

حمیدرضا شعیری

(استاد دانشگاه تربیت مدرس)

اکبر عبداللہی

(استادیار دانشگاه تهران)

فرشته رحیمزاده

شماره مسلسل ۱۰۸۲۶

شماره انتشار ۴۴۵۲

انتشارات دانشگاه تهران

عنوان و نام پدیدآور	فرهنگ توضیحی تحلیل گفتمان/مؤلفان ژاله کهنمویی پور ... او دیگران.
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	۳۹۶ص: جدول.
فروست	انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۴۴۵۲.
شابک	978-964-03-0249-1
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
یادداشت	مؤلفان ژاله کهنمویی پور، حمیدرضا شعیری، اکبر عبداللہی، فرشته رحیم زاده.
یادداشت	واژه‌نامه.
موضوع	گفتمان -- اصطلاح‌ها و تعبیرها
موضوع	Discourse Analysis - Terminology
موضوع	زبان‌شناسی -- اصطلاح‌ها و تعبیرها
موضوع	Linguistics - Idioms
شناسه افزوده	کهنمویی پور، ژاله، ۱۳۲۴ -
شناسه افزوده	Kahnemouipour, Jaleh
شناسه افزوده	دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات. University of Tehran. Press
رده‌بندی کنگره	۱۴۰۰ ۲۳۰۲
رده‌بندی دیویی	۴۰۱/۴۱
شماره کتابشناسی ملی	۸۴۴۴۱۷۹

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبسایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.
(این کتاب با کاغذ حمایتی به چاپ رسیده است)

عنوان: فرهنگ توضیحی تحلیل گفتمان
تألیف: دکتر ژاله کهنمویی پور - دکتر حمیدرضا شعیری - دکتر اکبر عبداللہی - فرشته رحیم زاده
نویت چاپ: اول
تاریخ انتشار: ۱۴۰۰
شمارگان: ۱۰۰ نسخه
ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلفان است»

بها: ۱.۲۰۰.۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: http://press.ut.ac.ir
پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

فهرست مطالب

پیشگفتار	۵
فهرست واژگان	۱۱
فهرست توضیحی واژگان	۲۵
منابع	۳۰۹
واژه‌نامه انگلیسی - فارسی (و بالعکس)	۳۲۷
واژه‌نامه فرانسه - فارسی (و بالعکس)	۳۵۱
واژه‌نامه فرانسه - انگلیسی (و بالعکس)	۳۷۵

پیشگفتار

اصطلاح «تحلیل گفتمان» از دهه ۱۹۶۰ در چارچوب علوم زبانی مطرح شد ولی مفهوم آن در رابطه با زبان‌شناسی دچار برخی پیچیدگی‌هاست که باعث می‌شود همچنان زمینه برای توصیفات جدیدتر، به‌ویژه در دو دهه اخیر هموار باشد. به همین دلیل در واژه‌نامه‌های گوناگون توصیفات مختلفی در مورد این اصطلاح به چشم می‌خورد که کم‌وبیش مشابه ولی در عین حال متفاوتند. در مقاله‌ای با عنوان «یا همچنان باید به تحلیل گفتمان ادامه داد؟»^۱ (هرمس، ۱۹۹۶: ۶۵)، دو نویسنده مقاله آن ربول^۲ و ماسچلر^۳ می‌گویند: «در حال حاضر گفتمان را به دو نوع می‌توان تعبیر کرد: در تعبیر اول، گفتمان تداومی از جمله‌ها و گفته‌ها است و مسئله، فقط تفسیر و توضیح این جمله‌ها و گفته‌هاست؛ در تعبیر دوم، گفتمان مستقل از محتوای جمله‌ها و گفته‌ها، ساختاری را به وجود می‌آورد که بیانگر زنجیره جمله‌ها و گفته‌هاست. از این دیدگاه، گفتمان تشکیلات خاص خود را دارد که تمام عواملش بدون آنکه تقلیل پیدا کند در ارتباط با این تشکیلات هستند. به عبارت دیگر، هدف از ساخت گفته‌های پیوسته، به وجود آوردن یک ساختار است. به این ترتیب طبق تعبیر اول، از گفته‌ها و جملات شروع می‌کنیم تا به گفتمان برسیم و تفسیر گفتمان متکی بر جمله‌ها و گفته‌هاست و طبق تعبیر دوم، از گفتمان شروع می‌کنیم و گفتمان، خود توصیفگر جمله‌ها و گفته‌ها می‌شود». بعد از سال ۱۹۹۶ که تاریخ چاپ این مقاله است، بحث‌های زیادی درباره «تحلیل گفتمان» در مقالات، سخنرانی‌ها و همایش‌ها شکل گرفت که علاوه بر ارائه توصیفات متفاوت، بر نقش اساسی «تحلیل گفتمان» در حوزه‌های مختلف علوم انسانی و اجتماعی پرداخته‌اند. چراکه گفتمان در هر شکلی که باشد (روایت، گفتگو، متون مطبوعاتی و ...)، جایگاه خاص خود را در تفسیر و تعبیر ما از جهان و به تبع آن تعامل ما با جهان را دارد.

به‌طور کلی «تحلیل گفتمان» یک رویکرد چند رشته‌ای است که در فرانسه، انگلستان و آمریکا به‌طور همزمان گسترش پیدا کرد و مفاهیم بی‌شماری را از حوزه‌های جامعه‌شناسی، فلسفه، روانشناسی، علوم ارتباطات، علوم رایانه‌ای، زبان‌شناسی و تاریخ قرض گرفته است. «تحلیل گفتمان» در

1- Reboul, Anne and Jacques Moeschler, 1996. "Faut-il continuer à faire de l'analyse de discours ?" *Hermès, revue de linguistique*, pp.61-92

2- A. Reboul

3- J. Moeschler

زمینه‌های متفاوت، نظیر تحلیل گفتمان‌های سیاسی، مذهبی، علمی، هنری و غیره کاربرد دارد. برخلاف «تحلیل محتوایی»، «تحلیل گفتمان» بر اساس توصیف سنتی‌اش، به مفاهیم، به زبان‌شناسی، به تشکیلات روایی در گفتمان‌های شفاهی و نوشتاری توجه دارد. از منظر نظری «تحلیل گفتمان» یک رویکرد جامعه‌شناسی - معنایی محسوب می‌شود. مفهوم گفتمان، ویژگی‌های گفته‌پردازان و همچنین ویژگی‌های معنایی گفته‌ها را مدنظر دارد و در کاربرد زبان‌شناسی، گفتمان‌ها به‌نوعی واقعیت قابل تحلیل ارزش می‌نهد. «تحلیل گفتمان» به‌طور کلی دارای یک بار نظری و تحلیلی است که از ساختارگرایی و پساساختارگرایی به عاریت می‌گیرد و موارد گوناگونی را مطالعه می‌کند: از آنچه آلنوس^۱ «فرماسیون تحلیلی» می‌نامد و بیانگر ذهنیات گفته‌پرداز است تا آنچه باختین^۲ «پتانمتنی» تلقی می‌کند یعنی رابطه بین متون یا عکس‌العمل متون متفاوت در مقابله با یکدیگر در این طیف جی می‌گیرند. بنابراین «تحلیل گفتمان» حیطه بسیاری وسیعی را در بر می‌گیرد که به گفته شارودو^۳ و منگنو^۴ «در چهارراه رشته‌های بس گوناگون همچون جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، مردم‌شناسی، زبان‌شناسی متون، تئوری سمبول، فن بیان و به‌طور کلی همه زمینه‌های علوم انسانی و اجتماعی قرار دارد» (۲۰۰۲: ۶۶۶).

شایان ذکر است موضوع تحلیل گفتمان در سیر تاریخی خود از مراحل و منازل گوناگونی عبور کرده است. همان‌طور که در سراسر علوم انسانی و اجتماعی، یافتن روشی که تبیین کاملاً روشنی از همه پدیده‌ها و حتی از تمام ساحت‌های یک پدیده مفروض به دست دهد، بسیار نادر است و معمولاً پژوهشگر از بین چند تبیین احتمالی با آزمون‌ها و بررسی‌های تجربی درباره موضوع مورد مطالعه خود، انتخاب تبیین مناسب را طراحی می‌کند. در حوزه تحلیل گفتمان نیز این چند صدایی به‌وضوح دیده می‌شود. در نگارش فرهنگ حاضر، از دیدگاه‌های پژوهشگران جریان اصلی تحلیل گفتمان یعنی جریانی که شکل‌گیری آن به چاپ مقاله «تحلیل گفتمان»^۵ هاریس^۶ در سال ۱۹۵۲ بازمی‌گردد، استفاده کرده‌ایم. هرچند امروزه می‌دانیم رد نسبتاً روشنی از نظریه‌پردازی در مورد سطح گفتمانی زبان، پیش از

1- L. Althusser

2- M.M. Bakhtin

3- P. Charaudeau

4- D. Maingueneau

5- Harris, Zellig Sabbetai. 1969. "Analyse du discours". *Langages*, 13, p. 8-45, 1969. [1. ed. "Discourse Analysis" 1952 *Language*, vol. 28, p. 1-30].

6- Z.S. Harris

پاریس نیز در آرای اندیشمندان مکتب پراگ حتی از سال ۱۹۲۹ وجود دارد. علاوه بر آن سعی کرده‌ایم با طرح نظریات جریان‌های دیگر، به‌ویژه دیدگاه‌های مکتب نشانه‌معماری گفتمانی پاریس، مطالب موجود را تا حد امکان گسترش دهیم. از دیدگاه مکتب پاریس، گفتمان محصول گفته‌پردازی است و ساخت گفته‌پردازی و گفتمان هر دو باهم رشد می‌کنند. شایان ذکر است که در پی تحولات مکتب پاریس در زمینه گفتمان، دو واژه گفتمان^۱ و گفته‌پردازی^۲ دو واژه‌ای در تعامل با یکدیگر هستند که در روش و رویکرد نظریه‌پردازی نشانه‌معماری مکتب پاریس به‌کار رفته‌اند؛ گفتمان محصول فرایند گفته‌پردازیست. برای اینکه گفتمان شکل بگیرد و اثرگذار باشد یعنی گفتمانی زنده باشد یا به قول فونتی^۳، گفتمان درکنش^۴ باشد؛ باید نظام گفته‌پردازی یا ساخت گفته‌پردازی^۵ مرتب و به‌طور فعال بتواند در فرایند تولید گفتمان دخالت کند چراکه بدون حضور ساخت گفته‌پردازی، گفتمان تبدیل به یک اتومات یا یک اصل مکانیکی می‌شود و در آن صورت فاقد ارزش‌های حسی-ادراکی و ارزش‌های انسانی و عاطفی خواهد بود. در نتیجه هیچ‌گاه وجود لفظ الزام مؤید شکل‌گیری گفتمان نخواهد بود.

به همین دلیل نشانه‌معماری گفتمانی مکتب پاریس، به‌خصوص در زمینه حوزه نشانه‌معماری نرم (چون طبق دیدگاه مکتب پاریس یک حوزه نشانه‌معماری سخت مربوط به سال‌های ۱۹۶۰ وجود دارد و یک حوزه نشانه‌معماری نرم مربوط به سال‌های ۱۹۹۰)، به‌شدت اعتقاد دارد که نظام گفته‌پردازی نظام کنش در حال بروز یا کنش در حال حضور است یعنی همواره فعال و در حال تولید و زایش است. از این رو مکتب پاریس از ساخت گفتمانی^۶ و ساخت گفته‌پردازی سخن می‌راند و به باور این مکتب نظام گفتمانی سه ویژگی مهم دارد: ۱- ضرورتاً جهت‌دار^۷ است، ۲- حتماً دارای یک موضع^۸ است و ۳- حتماً نیت‌مند^۹ است یعنی با نیت و التفات

1 - Discours/Discourse

2 - Enonciation

3- J. Fontanille

4 - Discours en acte

5 - Instance d'énonciation

6 - Instance de discours

7 - Orientation

8 - Position

9 - Intention

انجام می‌گیرد. هرچند موضوع نیت‌مندی کنش گفتمانی در آرای اندیشمندانی چون هوسرل^۱ و سایر پدیدارشناسان پیش از طرح الگوهای مکتب پاریس وجود داشته است اما صورت‌بندی این ویژگی در کنار و در تعامل با دو ویژگی دیگر معنای تازه‌ای به این ویژگی داده است. برخی ویژگی چهارم را نیز به این سه ویژگی اصلی اضافه کرده‌اند و آن زاویه دید^۲ است. هرچند هنوز به اندازه سه ویژگی دیگر گفتمان به آن پرداخته نشده است. در نتیجه از نظر نشانه-معناشناسی مکتب پاریس، یعنی از دیدگاه نظریه‌پردازانی چون فونتیلی^۳ همواره حضوری زنده و فعال در ساحت گفتمانی وجود دارد که باعث می‌شود گفتمان همواره بویا، در کنش و در حال زایش باشد. روشن است که این دیدگاه، متفاوت از رویکردهایی است که گفتمان را بر اساس ویژگی‌های مکانیکی و اغلب از پیش شکل گرفته شده، بررسی می‌کنند که گویا تمام مضامین و مصادیق از پیش قابل پیش‌بینی هستند. ساحت گفتمان زنده یعنی گفتمان، همواره در حال زایش و تحول است بدین معنی گفتمان، فرایندی نیست که از پیش شکل گرفته شده باشد (فونتیلی، ۲۰۰۳: نشانه‌معناشناسی گفتمان^۴).

فرهنگ حاضر برگرفته از چندین کتاب موجود در زمینه «تحلیل گفتمان» است که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

Charaudeau, Patrick and Dominique Maingueneau. 2002. *Dictionnaire d'analyse du discours*. Seuil.

Maingueneau, Dominique. 1996. *Les termes clés de l'analyse du discours*. Seuil.

که درواقع منابع اصلی این فرهنگ محسوب می‌شوند. در متن برخی مدخل‌ها، به فراخور مفهوم توضیح داده شده و خاستگاه اولیه شکل‌گیری آن مفهوم، برابره‌های انگلیسی در پانویس آورده شده است.

البته در سال‌های اخیر فرهنگ‌ها و واژه‌نامه‌هایی چند در حیطه زبان‌شناسی و آموزش زبان منتشر شده که می‌توانند در توضیح برخی مدخل‌ها با این فرهنگ هم‌پوشانی داشته باشند. ولی در همه دنیا هر ساله در زمینه‌های مشابه، کتاب‌های متفاوتی منتشر می‌شود که هیچ‌یک وجود دیگری را نفی نمی‌کند. در مورد فرهنگ و واژه‌نامه نیز، چه توضیحی باشد چه غیر، همین مسئله صدق می‌کند.

1- F. Husserl

2- Point de vue

3- J. Fontanille

4- Fontanille J., (2003), *Sémiotique du discours*, Presses Universitaire de Limoges